

UDK 01(474.5)(091)

Einamoji valstybinė bibliografinė apskaita Lietuvoje 1928-1992 metais

Ringailė BAGUŠYTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra, Saulėtekio al. 9, 2054 Vilnius

Einamoji valstybinė bibliografija reguliariai informuoja apie tam tikros valstybės teritorijoje išleistus naujus dokumentus, neatsižvelgiant į jų kalbą, turinį ir autorius tautybę. Ši bibliografijos rūšis turi būti išsami, reguliari bei operatyvi. Prieš 70 metų Lietuvoje pasirodė pirmasis leidinys, registravęs einamąją spaudą. Šio straipsnio tikslas - apžvelgti einamosios valstybinės bibliografijos raidą Lietuvoje.

1918 m. susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, iškilo nauji mokslo, švietimo bei kultūros uždaviniai, kuriuos sprendžiant aktyviai turėjo dalyvauti ir bibliografai. Reikėjo tinkamai sutvarkyti einamąją ir retrospektyviąją spaudos bibliografiją bei imtis specialiosios bibliografijos. Tai įvykdyti pavieniams asmenims buvo neįmanoma - tik speciali bibliografijos institucija galėjo atlikti šiuos darbus. Pirmuoju valstybinės bibliografijos centru Lietuvoje tapo Bibliografijos institutas, veikęs Kaune 1924-1944 metais. Tarptautinio intelektualinio bendradarbiavimo komisija parengė jo statutą, kurį galutinai patvirtino Lietuvos universiteto Senatas. Nuostatuose konstatuota, kad Bibliografijos institutas yra valstybės išlaikoma įstaiga, veikianti Lietuvos universiteto žinioje bei vadovaujama universiteto bibliotekos vedėjo, kartu einančio ir instituto direktoriaus pareigas¹. Instituto darbus pavesta atlikti universiteto bibliotekos darbuotojams, taip pat numatyta galimybė į Bibliografijos instituto veiklą įtraukti ir universiteto mokslo personalą bei kitus Lietuvoje dirbančius bibliografijos specialistus - taip norėta sutelkti visus bibliografijos darbuotojus, organizuoti ir koordinuoti jų veiklą. Numatyta bendradarbiauti ir su užsienio valstybėmis. Vienas iš statuto punktų skelbė, kad institutas per Vidaus reikalų ministeriją gauna iš spaustuvų po vieną spaudinių egzempliorių. Ateityje tai padėjo ne tik registruoti einamąją spaudą, bet ir komplektuoti universiteto bibliotekos fondus. Nuostatuose akcentuota ir pagrindinė instituto veiklos sritis - einamoji spaudinių bibliografinė apskaita.

Bibliografijos institutui per visą jo veiklos laikotarpį vadovavo universiteto bibliotekos vedėjas V. Biržiška. Institutas gyvavo beveik visuomeniniais pagrindais: turėjo neapmokamų ir apmokamų bendradarbių ir tik 1931 m. buvo patvirtintas vienintelis specialus reikalų vedėjo etatas, tekęs A. Šalkauskaitei, daugiausia dėmesio sky-

rusiai universiteto bibliotekos sisteminiam katalogui².

Lietuvių bibliografijos tyrinėtojai įvairiai vertino Bibliografijos instituto veiklą. Pavyzdžiui, bibliografas J. Basiulis buvo įsitikinęs, kad fiktyvus instituto egzistavimas, neturint nei lėšų, nei etatų, buvo reikalingas tik universiteto bibliotekai siekiant išreikalauti privalomąjį egzempliorių³. Prof. V. Žuko nuomone, šio instituto veikla turėjo platesnę kultūrinę reikšmę⁴. Nepervertinant Bibliografijos instituto svarbos Lietuvos bibliografijai, reiktų pasakyti, kad bandymas įkurti pirmąją specialią bibliografijos instituciją ir apibrėžti jos veiklos kryptis - tuo metu tai buvo kokybiškai nauja pakopa lietuvių bibliografijos raidoje. Deja, dėl materialinių sunkumų bei etatų stokos institutas neišplėtojo savo veiklos.

Daugiausia jis nuveikė einamosios valstybinės bibliografijos srityje. Norėdamas garantuoti išsamią einamąją spaudinių apskaitą, Bibliografijos institutas privalėjo gauti visų leidinių privalomąjį egzempliorių. Tačiau tai buvo sunkiai įvykdomas uždavinys. Lietuvoje specialaus įstatymo, skirto privalomojo egzemplioriaus reglamentavimui, nebuvo, tik 1919 ir 1935 m. Spaudos įstatymuose šis klausimas buvo trumpai aptartas, todėl kildavo nemažai neaiškumų ir Bibliografijos institutą pasiekdavo ne visi leidiniai. Dažniausiai nebūdavo pristatomi žinybiniai, reklaminio, informacinio pobūdžio spaudiniai bei cenzūros konfiskuoti leidiniai. Per visą Lietuvos valstybės gyvavimo laikotarpį nebuvo išspręsta Klaipėdos krašto spaudinių problema, o atgavus Vilniaus kraštą iškilo nesklendumų gaunant privalomąjį egzempliorių iš ten veikusių spaustuvų⁵. Tarybų Sąjungai okupavus Lietuvą, LTSR Liaudies komisarių taryba 1941 m. priėmė nutarimą dėl privalomojo egzemplioriaus: Kauno universiteto bibliotekai skirta po vieną spaudinių egzempliorių, tačiau ne visų rūšių leidinių - nebūdavo pristatomi fabriku, gamyklų daugiatiražiai laikraščiai, smulkieji spaudiniai bei dauginimo aparatais spausdinti leidiniai, todėl nebuvo išsamios bibliografinės apskaitos⁶.

Bibliografijos institutas nuo savo veiklos pradžios rūpinosi registruojamos spaudos, kurią gaudavo kaip privalomąjį egzempliorių, skelbimu. Jau statute šis klausimas aptartas - numatyta periodiškai leisti naujų leidinių abėcėlinį, o metų pabaigoje pateikti sisteminių per metus pasirodžiusių spaudinių sąrašą⁷. Tačiau dėl lėšų

trūkumo šis sumanymas liko neįgyvendintas. Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos 1922-1926 m. leistas kritikos-bibliografijos žurnalas „Knygos“ daugiausia dėmesio skyrė retrospektyviajai bibliografijai ir einamosios bibliografijos problemos neišsprendė. Tai atlikti galėjo tik specialus, reguliariai leidžiamas spaudinys. Juo tapo 1928 m. pasirodęs Bibliografijos instituto leidinys - einamosios spaudos registravimui skirtas žurnalas „Bibliografijos žinios“, kuriam medžiagą rengė institutas, o leidimu rūpinosi „Spaudos fondas“. Tačiau šių dviejų organizacijų tikslai skyrėsi. Knygų leidybos ir prekybos kooperacinė bendrovė „Spaudos fondas“ tikėjosi leidybos koordinavimui bei knygų reklamai skirto leidinio, o institutas - specialaus mokslinio bibliografijos žurnalo. Iš pradžių „Bibliografijos žiniose“ spausdintos knygų recenzijos, informuota apie verčiamus į lietuvių kalbą kūrinius, skelbtos knygų leidimo ir bibliotekų veiklos kronikos, tačiau bibliografinė dalis, nors ir labai lėtai bei nežymiai, vis dėlto plėtėsi. Prisidėjus dar ir finansiniams sunkumams, „Spaudos fondas“ atsisakė toliau leisti žurnalą. Jo leidimą 1931 m. perėmus Švietimo ministerijai, atsisakyta spausdinti knygų recenzijas bei dalį kronikų. Tais pačiais metais „Bibliografijos žinioms“ tapus dar ir Lietuvos bibliotekininkų draugijos leidiniu, padaugėjo bendradarbių, pasirodė straipsnių, skirtų bibliotekų veiklai, jų darbo palengvinimui: 20 žurnalo egzempliorių buvo spausdinama vienoje lapo pusėje, kad bibliografinius įrašus iškirpus ir priklijavus katalogo kortelėse, būtų galima jas naudoti sudarant katalogus bei kartotekas. Nuo 1936 m. iki paskutinio žurnalo numerio jo leidimu rūpinosi Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka. 1940-1941 m. „Bibliografijos žinių“ paantraštės duomenys skelbė: „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos ir lietuvių tautinės bibliografijos žurnalas“, vokiečių okupacijos metais - „Lietuvos ir lietuvių tautinės bibliografijos žurnalas“.

„Bibliografijos žinios“ nustotos leisti 1943 m. pabaigoje. 1928-1938 m. ir 1943 m. kasmet pasirodydavo šeši, o 1939-1942 m. - aštuoni numeriai. Žurnalo tiražas 1928 m. buvo 1000 egzempliorių, o prenumeratorių tik 211⁸. 1936-1938 m. „Bibliografijos žinios“ ėjo 500 egzempliorių tiražu. 1939-1940 m. jų tiražas padidėjo iki 550, 1941-1943 m. iki 700 egzempliorių. Didėjant tiražui, augo ir prenumeratorių skaičius: 1938 m. jų buvo 344, o 1939 m. - 404⁹.

„Bibliografijos žinios“ - tai einamosios bibliografijos leidinys, daugiausia dėmesio skyręs naujai pasirodantiems spaudiniams registruoti. Jau nuo pirmojo žurnalo numerio fiksuota einamoji knygų produkcija, numatyta užpildyti ir 1923-1927 m. spragą, atsiradusią nustojus eiti „Knygomis“ (tačiau suregistruoti tik 1927 metų leidiniai).

„Bibliografijos žiniose“ bibliografuotos knygos, brošiūros, mokslo darbų, žurnalų, „Lietuviškosios enciklopedijos“ straipsnių atspaudai, natų leidiniai ir albumai, neatsižvelgiant į jų apimtį. Pirmaisiais žurnalo leidimo

metais visos knygos registruotos viename skyriuje - „Knygų bibliografija“. Vėliau jos klasifikuotos pagal teritorinį principą, tačiau, atsižvelgiant į politinę situaciją, skyrių ir poskyrių sistema nuolat keitėsi.

Lietuvos Respublikoje išleistos knygos atsispindėjo „Lietuvos bibliografijos“ (vartoti keli šio pavadinimo variantai: „Lietuvos valstybinė bibliografija“, „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos valstybinė bibliografija“) pirmajame skyriuje „Knygos“ (nuo 1934 m. Nr. 5 iki 1938 m. „Knygos“ buvo savarankiškas skyrius, nesujungtas bendra antrašte su „Periodika“). Šis skyrius turėjo du poskyrius: „A. Nepriklausomoji Lietuva“ ir „B. Lenkų okupuota Lietuva“. Nuo 1932 m. Nr. 4 dar išskiriamas ir „B. Klaipėdos krašto“ (kitas pavadinimo variantas: „Mažoji Lietuva“) poskyris (iki tol šio krašto leidiniai buvo įtraukiami į „Lietuvių bibliografijos“ rodyklę), kuriame išsamiau bibliografuoti tik lietuviški spaudiniai, medžiagą atrenkant ne pagal leidimo, bet pagal spausdinimo vietą. Nuo 1934 m. Nr. 4 nepagrįsto Klaipėdos krašto spaudos išskyrimo atsisakyta, tačiau 1938 m. Nr. 6 vėl atsiranda poskyris „II. Klaipėdos kraštas“, buvęs iki 1939 m. Nr. 2, kol hitlerinė Vokietija 1939 m. kovo 22 d. okupavo Klaipėdos kraštą.

Poskyryje „B. Lenkų okupuota Lietuva“ (vartoti keli pavadinimų variantai: „B. Okupuota Lietuvos dalis“, „C. Lenkų okupuoti Lietuvos kraštai“, „B. Okupuotos sritys“, „B. Vilnius“, „B. Vilniaus kraštas“) registruotos Vilniaus krašte leistos lietuviškos knygos. Nuo 1938 m. Nr. 6 jos dėl politinių motyvų (1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumo Lietuvai) atsispindi jau „Lietuvių tautinės bibliografijos“ dalyje, o 1939 m. spalio 10 d. Lietuvai atgavus Vilnių, šiame krašte leidžiami spaudiniai vėl bibliografuoti pirmojoje dalyje. Nuo 1939 m. Nr. 2, pertvarkius „Lietuvos valstybinės bibliografijos“ dalį, skyriuje „Neperiodiniai leidiniai“ nelieka jokių poskyrių.

Knygų bibliografiniai aprašai poskyrių viduje dėstyti sistemškai pagal tuo metu pasaulyje plačiai paplitusią Tarptautinio bibliografijos instituto dešimtąją klasifikaciją. Tarybų Sąjungai okupavus Lietuvą, nuo 1940 m. Nr. 7 knygų klasifikavimui taikyta L. Tropovskio dešimtąją klasifikacija, kuri buvo gerokai ideologizuota. Vokietijai 1941 m. užgrobęs Lietuvą, sugrįžta prie ankstesnės dešimtąją klasifikacijos.

Užsienio valstybėse išleistos lietuviškos knygos atsispindėjo „Lietuvių bibliografijos“ (pavadinimas keitėsi: „Užsienio lietuvių knygos“, „Lietuvių tautinė bibliografija“) dalyje. Kurį laiką joje registruoti ir Klaipėdos bei Vilniaus krašto lietuviški spaudiniai, tačiau tik tie, kurie įvairiais keliais pasiekdavo universiteto biblioteką arba apie kurių egzistavimą būdavo sužinoma iš kitų šalių bibliografijos rodyklių. „Lietuvių bibliografijos“ dalyje klasifikacijos principai keitėsi: iš pradžių knygos klasifikuotos sistemškai, vėliau pagal valstybes, kuriose jos leistos, o nuo 1938 m. pabaigos - pagal abėcėlę. „Bibliografijos žiniose“ taikytos knygų aprašo taisyklės nebuvo skelbtos, bet iš žurnale pateiktos medžiagos gali-

ma spręsti, kad bibliografinis aprašas buvo detalus, tačiau trūko vienodumo.

Sudarytojams dėl netobulų Spaudos įstatymų nepavyko išsamiai suregistruoti knygų, todėl nuo 1930 m. Nr. 3 pradėti nuolat spausdinti V. Steponaičio sudaryti valstybinės bibliografijos papildymai, praplečiantys Lietuvos spaudos vaizdą.

„Bibliografijos žiniose“ bandyta registruoti ir serialinius leidinius. Žurnale A. Ružancovas paskelbė rodyklę „Lietuvos periodinė spauda 1928 metais“¹⁰. Joje suregistruoti Lietuvoje leisti laikraščiai bei žurnalai lietuvių, vokiečių, lenkų, rusų, žydų kalbomis. Bibliografiniai aprašai grupuoti pagal kalbas, o grupių viduje – pagal abėcėlę. Periodiniai leidiniai aprašyti detaliai, tačiau nefiksuotas per metus pasirodžiusių numerių skaičius.

1929-1930 m. periodika suregistruota kitame A. Ružancovo darbe¹¹. Jame laikraščių aprašai grupuoti abėcėliškai, o žurnalų – sistemškai pagal dešimtainę klasifikaciją. Bibliografinis aprašas panašus į taikytą 1928 m. rodyklėje. Keliuose 1930 m. žurnalo numeriuose spausdinti papildymai, kuriuose atsispindėjo naujai pradėti leisti serialiniai leidiniai. Vėlesniais metais išsamus periodikos registravimas buvo nutrūkęs, ir tik 1936 m. paskelbta I. Kisino sudaryta rodyklė, apimanti 1935 m. periodiką¹². Ją sudarė du skyriai: „Lietuva“ ir „Užsienio lietuvių kolonijos“. Pirmajame bibliografas išskyrė 3 poskyrius. Lietuvos Respublikoje leista periodika pateikta poskyryje „Didžioji Lietuva“. Jame leidiniai sugrupuoti pagal kalbas. Lietuviška periodika išdėstyta sistemškai pagal dešimtainės klasifikacijos schemą, o kitakalbė – abėcėliškai. Antrasis poskyris „Mažoji Lietuva“ apėmė Klaipeidos krašto lietuviškus ir vokiškus periodinius leidinius, sugrupuotus pagal kalbas, o grupių viduje pagal abėcėlę. Trečiajame poskyryje „Vilniaus kraštas“ abėcėliškai išdėstyti lietuviški leidiniai. Antrasis skyrius „Užsienio lietuvių kolonijos“ apėmė JAV, Argentinoje, Brazilijoje, Latvijoje, Urugvajuje, TSRS, Anglijoje, Italijoje, Kanadoje, Vokietijoje leistą lietuvių emigrantų periodiką, kuri pateikta sugrupuota pagal valstybes. Periodiniai leidiniai ir I. Kisino parengtoje rodyklėje aprašyti detalai. I. Kisinas 1937 m. paskelbė savo darbo papildymus: 1935-1936 m. nustojusių bei pradėjusių eiti leidinių sąrašus.

A. Ružancovo ir I. Kisino periodikos bibliografijos objekto samprata skyrėsi. Pirmasis bibliografavo tik Lietuvos valstybėje pasirodžiusius leidinius, o antrasis apėmė ir Vilniaus krašto bei užsienio lietuvių periodiką.

Tikslūs duomenys „Bibliografijos žiniose“ pateikti tik apie 1928-1930 m. ir 1935-1936 m. periodinius leidinius, o žinios apie kitais metais nustojusius eiti arba naujus leidinius buvo išmėtos įvairiuose žurnalo numeriuose ir nesusistemintos. Serialinių leidinių registravimas per visą „Bibliografijos žinių“ leidimo laikotarpį nebuvo tinkamai tvarkomas.

Jau nuo „Bibliografijos žinių“ pirmojo numerio skyriuje „Žurnalų bibliografija“ registruotos serialinių leidinių publikacijos. Pirmaisiais metais buvo tik lietuviškų

žurnalų medžiaga, nuo 1929 m. pradžios skyriuje „Periodika“ bibliografuotos ne tik žurnalų publikacijos, bet pamažu įvestas ir straipsnių iš respublikinių laikraščių registravimas. Doc. O. Janonio apskaičiavimais, aprašomų serialinių leidinių skaičius nuo 48 (1928 m.) padidėjo iki 102 (1930 m.), 4-ajame dešimtmetyje kasmet bibliografuota medžiaga vidutiniškai iš 100 leidinių, o nuo 1940 m. dėl tarybinės, o vėliau vokiečių okupacijos jų skaičius ėmė mažėti¹³. „Bibliografijos žiniose“ registruotas daugumos žurnalų, tęstinių, teminių ir šakinių periodinių leidinių turinys, taip pat atsispindėjo atidžiai atrinktų dienraščių, savaitraščių bei kai kurių provincijos laikraščių publikacijos bei svarbesni straipsniai iš Lietuvoje vokiečių, žydų, esperanto, lenkų, rusų, prancūzų, baltarusių kalbomis leistų periodinių leidinių. Nebuvo bibliografuojamos publikacijos iš vienkartinų leidinių, humoro periodikos, geltonosios spaudos bei leidinėlių, spausdintų dauginimo priemonėmis.

Dėl nuolatinės vietos stokos „Bibliografijos žiniose“ daryta nemaža straipsnių atranka. Daugiausia dėmesio skirta su Lietuva susijusios medžiagos bei publikacijų apie mokslo ir kultūros veikėjus bibliografavimui, o straipsniai apie tarptautinius įvykius, reklaminio bei informacinio pobūdžio medžiaga, įvairių sensacijų aprašymai ten neatsispindėjo. Nuo 4-ojo dešimtmečio neaprašinėti publikacijų atspaudai, įtraukti į knygų rodyklę. Grožinės literatūros kūrinių bibliografuoti nesistemingai (nuo 1928 m. Nr. 4 iki 1934 m. Nr. 5 - visai nebibliografuoti). Jų registracijos kriterijai nuolat kito - įvairiais laikotarpiais būdavo apsiribojama tik kai kuriomis serialinių leidinių rūšimis bei grožinės literatūros žanrais. Publikacijų bibliografiniame apraše pateikti paieškai būtini bibliografiniai duomenys, bet aprašo elementų skaičius nebuvo pastovus. Straipsniai neanotuoti, jų turinį atskleidė dešimtainės klasifikacijos skyrių bei poskyrių pavadinimai.

„Bibliografijos žinios“ iki šiol išliko vienintelis šaltinis, sukaupęs medžiagą apie 1928-1943 m. Lietuvos serialinių leidinių publikacijas. Pasiekus 1928 m. „Lietuvos bibliografijos. Serijos C“ sudarytojams reikės spręsti, ar būtina iš naujo bibliografuoti to meto serialinių leidinių straipsnius.

„Bibliografijos žiniose“ vesta ir recenzijų bibliografinė apskaita. Iš pradžių recenzijos registruotos kartu su straipsniais, nuo 1935 m. Nr. 1 jos spausdinamos knygų skyriuje po recenzuojamų leidinių aprašų, nuo 1936 m. Nr. 1 pasirodė savarankiškas „Knygų recenzijų“ skyrius. Kiekviename žurnalo numeryje buvo pateikiamos kelios dešimtys, o neretai ir daugiau negu 100 recenzijų aprašų. Jie išdėstyti recenzuojamų periodinių leidinių antraščių bei recenzuojamų knygų autorių pavardžių abėcėlės tvarka. To meto įvairių sričių knygų ir serialinių leidinių recenzijos buvo bibliografuojamos gana išsamiai.

Jau 1928 m. „Bibliografijos žinių“ Nr. 1 redakcija skaitytojus informavo, kad nuo antrojo numerio bus skelbiami sąrašai „Lietuviai autoriai svetimomis kalbomis“

ir „Lituanika“¹⁴. Tačiau jie pasirodė tik 1933 m. pradžioje ir buvo spausdinami kiekviename numeryje (išskyrus 1935 m.). Lituanikos sąrašuose atsispindėjo knygos, brošiūros, žurnalų straipsnių atspaudai, katalogai ir kita medžiaga, publikuota už Lietuvos valstybės ribų. Lietuvių autorių darbai užsienio kalbomis ir literatūra apie Lietuvą pateikiama vienoje dalyje, o ne dviejose, kaip buvo numatyta iš anksto. Didžiausią pateiktos medžiagos dalį sudarė lietuvių autorių darbai užsienio kalbomis. Be šių sąrašų, žurnale skelbti M. Urbšienės sudaryti 1933 ir 1934 m. lituanikos metraščiai ir jų papildymai¹⁵. Sudarytoja taip pat rengė ir vėlesnių metų lituanikos metraščius, deja, jie nebuvo paskelbti.

„Bibliografijos žinios“, reguliariai leistos 1928-1943 m., yra vienas reikšmingiausių Bibliografijos instituto darbų. Žurnalas, neatsižvelgiant į struktūros bei metodikos nepastovumą ir netobulumą, buvo svarbus lietuvių bibliografijos veiksnys. „Bibliografijos žinios“ - tai pirmasis Lietuvoje einamosios bibliografijos leidinys, registravęs to meto spaudos srautą bei informavęs visuomenę apie naujus spaudinius. Žurnalas neprarado savo informacinės reikšmės iki šių dienų: jis svarbus ne tik bibliografams, rengiantiems išsamią „Lietuvos bibliografiją“ bei kitas bibliografines rodykles, bet ir kitų sričių specialistams bei mokslininkams.

1944 m. nustojus egzistuoti Bibliografijos institutui prie Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos, J. Rimantas raštu kreipėsi į Švietimo valdybos Mokslo ir meno departamentą dėl Lietuvos bibliografijos instituto steigimo prie jo vadovaujamos Lietuvos centrinės bibliotekos, kartu pateikęs ir instituto statuto projektą¹⁶. Iš jo matyti, kad naujajai įstaigai numatyti platesni veiklos barai (studijuoti bibliografijos teorijos ir praktikos, knygų leidybos klausimus, rinkti ir skirstyti privalomuosius egzempliorius nustatytoms bibliotekoms, rengti bei spausdinti katalogo korteles) negu ankstesniojo instituto¹⁷. Tačiau šių planų nespėta realizuoti, nes netrukus Lietuvą antrą kartą okupavo Tarybų Sąjunga ir toliau buvo tęsiami Lietuvos prijungimo prie TSRS darbai, trumpam nutrūkę dėl Antrojo pasaulinio karo. Lietuvoje kurta kultūros įstaigų sistema, analogiška tuo metu egzistavusiai Tarybų Sąjungoje. Jau per pirmąją okupaciją 1941 m. pradžioje V. Biržiška periodinėje spaudoje informavo, kad rengiami Knygų rūmų - įstaigos, besirūpinančios knygų reikalų tvarkymu bei organizavimu, įstatai¹⁸. Respublikiniai bibliografijos centrai pagal Sąjunginių knygų rūmų pavyzdį 1940 m. buvo įkurti Latvijoje, 1941 m. - Estijoje. Lietuvoje jų iki karo pradžios nespėta įsteigti. Tačiau jau 1945 m. kovo 29 d. LTSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu Nr. 171 įkurti Lietuvos TSR knygų rūmai, kurie savo veiklą pradėjo 1946 metais¹⁹. Taip buvo sukurtas atskiras nuo nacionalinės bibliotekos specialus respublikinis bibliografijos centras. Jo įsteigimą sąlygojo ne bibliografijos mokslo pažanga, Lietuvos specialistų bei tarptautinės praktikos patyrimas, o tarybinių kultūros valdininkų primestas, kitose sąjunginėse respublikose egzistavęs modelis.

Pirmuosiuose LTSR knygų rūmų nuostatuose, patvirtintuose 1947 m., numatytos šios jų funkcijos: gauti respublikos spaudinių privalomuosius egzempliorius ir paskirstyti bibliotekoms, rinkti bei saugoti ne tik Lietuvos, bet ir lituanikos leidinius, rūpintis valstybine jų registracija bei statistine apskaita, rengti ir leisti einamasias, suvestines ir retrospektyviasias bibliografijos rodykles, centralizuotai kataloguoti, teikti įvairią bibliografinę informaciją, dirbti metodinį, mokslinį bei propagandinį darbą²⁰. Vėlesniuose 1981 ir 1990 m. nuostatuose pagrindinės veiklos kryptys liko tos pačios, kelių šalutinių funkcijų buvo atsisakyta, o plėtojantis mokslui bei kultūrai išliko ir naujų uždavinių.

Knygų rūmams nuo jų įkūrimo iki 1980 m. vadovavo direktorius A. Ulpis, jį pakeitė A. Lukošūnas, o 1990 m. direktore tapo J. Malašauskienė. Tik įkurtoje įstaigoje dirbo keletas darbuotojų, vėliau jų buvo daugiau kaip šimtas.

Nuo pat Knygų rūmų veiklos pradžios vienas aktualiausių klausimų buvo einamosios valstybinės spaudinių bibliografinės apskaitos sutvarkymas. Norint tai įgyvendinti, būtinai reikėjo iš naujo spręsti privalomojo egzemplioriaus, kurio pagrindu kuriama valstybinės bibliografijos rodyklių sistema, klausimą. Lietuvos TSR Liaudies komisarų taryba 1945 m. kovo 29 d. priėmė nutarimą Nr. 168, kuriuo Lietuvos poligrafijos įmonės buvo įpareigtos 10 kontrolinių egzempliorių pristatyti į Knygų rūmus, kurie juos paskirstydavo nurodytoms bibliotekoms, o 3 egzempliorius pasilikdavo sau. Nuo 1950 m. Knygų rūmai nebeprivalėjo skirstyti privalomojo egzemplioriaus bibliotekoms. Vėliau per penkis dešimtmečius dar ne kartą keitėsi dokumentai, reglamentuojantys spaudinių privalomojo egzemplioriaus pristatymo tvarką, tačiau dažniausiai keisdavosi tik kontrolinių egzempliorių skaičius, skirtas bibliografijos centrui. Knygų rūmai gaudavo visų respublikos leidyklų bei organizacijų visų rūšių spaudinių nemokamus egzempliorius. Jie turėjo teisę kontroliuoti, ar visi spaudiniai pristatomi laiku, o įmonės, nesuñčiančias privalomojo egzemplioriaus, buvo galima traukti baudžiamojon atsakomybėn. Kontrolinis egzempliorius reguliariau pradėtas gauti nuo 1946 m., kasmet šis procesas vykdavo vis sklandžiau, tačiau 9-ojo dešimtmečio pabaigoje įsikūrus naujoms leidykloms, suaktyvėjus visuomeninių organizacijų leidybinei veiklai, rinkti privalomąjį egzempliorių darėsi vis sudėtingiau bei sunkiau.

Remdamiesi privalomuoju egzemplioriumi, Knygų rūmai galėjo rengti einamosios valstybinės bibliografijos leidinius, tačiau pradžioje susidūrė su nemenkais metodikos, leidybos bei platinimo sunkumais. Lietuvos einamosios spaudos registravimo metraščiai privalėjo įsitraukti į bendrą Tarybų Sąjungos valstybinės bibliografijos sistemą. Iš Sąjunginių knygų rūmų gauta metodinė medžiaga bei instrukcijos buvo skubiai išverstos į lietuvių kalbą. Pagal sąjungines instrukcijas spaudiniai aprašyti, klasifikuoti bei indeksuoti. Pirmojo Knygų rūmų

metraščio medžiaga buvo siūsta Sąjunginių knygų rūmų specialistams patikrinti. Tačiau didžiausi sunkumai dar laukė ateityje.

1947 m. pasirodė „Lietuvos TSR knygų metraščio“ bei „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščio“ pirmieji numeriai, kuriuose pradėti registruoti respublikos spaudiniai ir jų publikacijos. Šie metraščiai buvo numatyti kaip periodiniai leidiniai, tačiau 1947-1949 m. oficialiai patvirtintos tam teisės neturėjo, dėl to iškilo nemažai problemų juos leidžiant, spausdinant bei platinant. Knygų metraščio leidimas sutrūko 1948 m. - trūko lėšų sumokėti už jo spausdinimą, nebuvo garantuotas platinimas, dėl to Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla sustabdė darbus spaustuviėje²¹. Metų pabaigoje Knygų rūmų vadovai kreipėsi į Lietuvos TSR Ministrų Tarybą, prašydami sutikimo ir lėšų leisti metraščius patiems. 1949 m. metraščių leidimą perėmė Knygų rūmai. Galutinai metraščių leidimo problemos išspręstos Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1950 m. balandžio 15 d. nutarimu Nr. 303 „Dėl Lietuvos TSR valstybinės registracinės bibliografijos spaudinių išleidimo“, kuriuo Poligrafijos pramonės, leidyklų ir knygų prekybos valdyba buvo įpareigota sistemingai išleisti valstybinės cinosios bibliografijos spaudinius, o metraščių leidyba pavesta Valstybinei mokslinės ir politinės literatūros leidyklai²².

„Lietuvos TSR knygų metraščių“ pasirodydavo kas ketvirtį. Šią rodyklę sudarė 4 dalys: knygų, recenzijų, smulkių ir vaizdinių spaudinių. Prie kiekvienos dalies pridamos pagalbinės pavardžių rodyklės. Nuo 1947 m. Nr. 4 pasirodė natų dalis. Metraščių taip tvarkytas, kad metų gale būtų galima sudaryti atskirų metraščių kompleksus. 1948 m. medžiaga sujungta ir dėl jau minėtų sunkumų išleista atskiru leidiniu tik 1950 metais²³. Nuo 1949 iki 1957 m. „Knygų metraščių“ reguliariai ėjo 4 kartus per metus. 1951 m. jame pateikiama nauja dalis - „Tarybinės liuanikos metraščių“, kuriame registruoti liuvuvių autorių veikalai, spaudiniai liuvuvių kalba ir knygos bei straipsniai apie Lietuvą, išleisti už Lietuvos ribų - Tarybų Sąjungoje. Nuo pat pirmojo liuanikos metraščio numerio medžiaga buvo rengiama kartu su Valstybine respublikine biblioteka, kuri gaudavo visą sąjunginį knygų ir periodikos rusų kalba privalomąjį egzempliorių. Taip pat jau nuo 1946 m. Knygų rūmai bandė užmegzti ryšius bei keistis bibliografiniais duomenimis ir su sąjunginių respublikų (Latvijos, Estijos, Gruzijos ir kt.) bibliografinės centrais²⁴. Be mėnesio pagalbinių rodyklių, 1952 m. prie „Lietuvos TSR knygų metraščio“ pradėtos rengti metinės rodyklės, skelbiamos paskutiniame metų numeryje. Gausėjant spaudos srautui, aktuali tapo spaudinių atrankos problema. Tuo metu leista ypač daug lapelių. Dėl normuotos metraščio apimties bei nenorint, kad tarp informacijos apie vienadienius leidinius pasimestų vertingų spaudinių duomenys, 1953 m. „Palaidų spaudinių metraščių“ panaikintas, o jo vertingiausia medžiaga imta skelbti „Knygų metraštyje“. Nuo 1956 m. pradėti regist-

ruoti papildymai - tie leidiniai, kurie dėl įvairių priežasčių nebuvo aprašyti laiku.

Po priverstinės pertraukos „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščių“ reguliariai kas mėnesį pradėjo eiti 1949 m., o ankstesniųjų 1947-1948 m. medžiaga buvo išleista retrospektyviais metiniais rinkiniais²⁵. Metraštyje išsamiai registruoti respublikinės spaudos straipsniai, iš apskrities laikraščių būdavo atrenkami straipsniai apie apskrities gyvenimą, svarbesnės visuomeninio politinio bei kultūrinio turinio publikacijos (ideologizuotos) ir visa grožinė literatūra. Nuo 1950 m. iš žinybinių laikraščių atsispindėjo tik straipsniai tos žinybos klausimais, o nuo 1955 m. ribotai skelbiama net respublikinių laikraščių medžiaga. Iš pradžių būdavo pateikiama visa grožinė literatūra, o nuo 1952 m. atsisakyta skelbti eilėraščių ištraukų bei vaikų kūrybos bibliografinius aprašus. Prie „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščio“ nuo 1950 m. spausdintos tik mėnesio pavardžių rodyklės, neberengtos kolektyvinių autorių rodyklės, atsisakius aprašo pagal kolektyvinį autorių, o nuo 1955 m. prie paskutinio numerio pateikiamos metinės pavardžių ir geografinė rodyklės.

Nuo 1951 m. į „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščių“ iš „Knygų metraščio“ perkeltas „Recenzijų metraščių“. Jame registruoti recenzijų, spaudos apžvalgų, skaitytojų atsiliepimų (pastarųjų nuo 1953 m.) apie knygas, serialinius leidinius bei jų dalis bibliografiniai aprašai. Šioje dalyje buvo pateikiamos ir koncertų bei parodų recenzijos (iki 1953 m.), o teatrų spektaklių bei kino filmų recenzijos (iki 1955 m.) vėliau perkeltos į „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščių“.

„Lietuvos TSR periodinių leidinių metraščių“ Knygų rūmai pradėjo leisti 1949 metais. 1950 metų periodikos metraščių atskiru leidiniu neišėjo, tačiau tų metų periodikos aprašai pasirodė 1952 m. išleistame retrospektyviame leidinyje „Lietuvos TSR periodika, 1940-1950“. Vėliau planuota kiekvienais metais išleisti po serialinių leidinių metraščių, tačiau tik 1953 m. pasirodė pavėlavęs 1951 metų šių leidinių sąrašas.

1953 m. pagal Sąjunginius knygų rūmus buvo pertvarkytas „Lietuvos TSR periodinių leidinių metraščių“. 1952-1954 m. metraščiuose vietoje viso tam tikrų metų serialinių leidinių sąrašo pateikiami tik pradėję eiti, pakeitę pavadinimus ar visai nustoję eiti leidiniai. Dėl šių pertvarkymų ketinta kas penkeri metai išleisti suvestinius serialinių leidinių metraščius. Reorganizacija nepasitvirtino, nes nebuvo atsižvelgta į respublikos sąlygas ir praktinius vartotojų poreikius. Sąjunginiai knygų rūmai atsiskė kiekvienais metais leisti pilną laikraščių ir žurnalų rodyklę dėl labai didelės apimties, o Lietuvos metinio metraščio apimtis tikrai būtų buvusi gerokai mažesnė.

„Lietuvos TSR periodinių leidinių metraščių“ neatkleidė viso serialinių leidinių vaizdo ir visai nepateikė žinių apie 1955-1956 m. leidinius. Ši spraga buvo užpildyta tik 7-ajame bei 8-ajame dešimtmėčiuose, išleidus

suvestinės bibliografijos rodyklės „Lietuvos TSR spauda“ pirmojo tomo antrąją knygą, apimančią 1940-1955 m., bei antrojo tomo antrąją knygą, registruojančią 1956-1965 m. spaudą.

Dešimties metų praktika parodė, kad kelių rodyklių leidimas yra nepatogus rengėjams, leidėjams bei vartotojams, be to, „Knygų metraščių“, išeinantis kas 3 mėnesius, pateikia neoperatyvią informaciją. Dėl šių priežasčių nuo 1957 m. pradėtas leisti mėnesinis periodinis einamosios valstybinės bibliografijos leidinys - „Spaudos metraščių“. Jį sudarė 7 struktūrinės dalys: „Knygų metraščių“, „Periodinių leidinių metraščių“, „Muzikinės literatūros metraščių“ (nuo 1968 m. „Gaidų metraščių“), „Vaizduojamojo meno spaudinių metraščių“, „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščių“, „Recenzijų metraščių“ ir „Tarybinės liuanikos metraščių“. Iš pradžių ne visos dalys pasirodydavo vienodu periodiškumu: vaizdinių ir natų leidinių metraščiai spausdinti tik tada, kai tokių leidinių būdavo. Dėl to buvo sunku naudotis „Spaudos metraščiu“, todėl 1962 m. nutarta natų ir vaizdinių leidinių metraščius spausdinti „Spaudos metraščio“ 3, 6, 9 ir 12 numeriuose. Nuo tų pačių metų „Knygų metraštyje“ kas ketvirtį registruoti ir disertacijų autoreferatai bei knygos akliams. Kiekvienoje metraščio dalyje būdavo pateikiami tam tikros vienos rūšies leidiniai, nors kai kurie spaudiniai atsispindėjo keliose dalyse (pavyzdžiui, natos su aiškinamuoju tekstu skelbtos ir knygų, ir natų metraščiuose).

„Knygų metraščių“ pasirodydavo kas mėnesį ir apimdavo vieno mėnesio medžiagą. Jame registruotos knygos ir brošiūros, leidžiamos Lietuvos teritorijoje liuvuvių, rusų, lenkų ir kitomis kalbomis, knygos akliams, disertacijų autoreferatai, tęstiniai ir periodiniai rinkiniai, meno albumai, natos su aiškinamuoju tekstu. „Knygų metraščių“ leidinius atrinkdavo Knygų rūmuose įkurta knygų skirstymo komisija. Iki 1990 m. ji vadovavosi Sąjunginių knygų rūmų instrukcijomis, tačiau į respublikinę bibliografijos rodyklę būdavo įtraukiami daug daugiau spaudinių negu į sąjunginę. Leidinių srautui didėjant, griežtinta spaudinių atranka. Nuo 1957 m. neberregistruojami rotatoriumi spausdinti 4-5 puslapių leidiniai be antraštinio lapo ir metrikos. 7-ajame dešimtmetyje nuolat buvo pildomas nedėtinų spaudinių sąrašas. Į jį pateko informaciniai lapeliai, siauros žinybinės paskirties leidiniai, ne Lietuvoje išleistų spaudinių perspaudai, pramonės produkcijos naudojimo instrukcijos, kainoraščiai, įvairių renginių programos, standartai, techninės sąlygos, statybinių projektų perspaudai ir kiti panašūs leidiniai. Sąjunginiai knygų rūmai 1975 m. parengė respublikiniams knygų rūmams skirtą atrankos instrukciją. Ja remiantis, buvo galima išplėsti metraštyje neskelbiamų leidinių sąrašą, tačiau, atsižvelgus į Lietuvos sąlygas bei poreikius, ne visos rekomendacijos buvo įgyvendintos. Kai kurie spaudiniai respublikos mastu turi didesnę reikšmę bei vertę, o kai kurių tipų spaudiniai išleidžiami retokai ir grupiniu būdu juos tvarkyti netiks-

linga. Todėl „Knygų metraštyje“ registruoti kraštotyros, jubiliejiniai bei turistiniai bukletai, vietinės reikšmės pasitarimų medžiaga, visuomeninių organizacijų ir draugijų bei kūrybinių sąjungų nutarimai, mokymo metodinės priemonės, visuomeninių muziejų katalogai, mokymo įstaigų informaciniai leidiniai stojantiems, miestų ir rajonų telefonų abonentų sąrašai, mokslo ir kultūros įstaigų žinynai bei pan. „Knygų metraštyje“ atsispindėjo visi be išimties disertacijų autoreferatai ir knygos akliams. Metraštyje registruoti mokslo darbai, mokslo populiarinimo literatūra, mokymo priemonės, metodinė medžiaga, grožinė literatūra ir kt.

Po reorganizacijos „Periodinių leidinių metraščių“ tapo viena iš 7 „Spaudos metraščių“ struktūrinių dalių. Tačiau ji dar ilgai neturėjo nuolatinės vietos, buvo spausdinama nereguliariai, keitėsi jos turinys. 1957-1958 m. metraščiuose registruoti tik nauji ir nustoję eiti leidiniai, o 1959-1962 m. metraščiuose - tik nauji. „Periodinių leidinių metraščių“ skelbti tik tada, kai tokių spaudinių būdavo. Nesistemingas metraščio spausdinimas ir atrankos pobūdis negalėjo patenkinti vartotojų poreikių. Metraščių leidimo problemos išspręstos 1965 m., „Spaudos metraščio“ Nr. 1 pateikus visą 1964 m. serialinių leidinių produkciją (žurnalus, laikraščius, periodinius ir tęstinius leidinius, biuletenius, išskyrus sienlaikraščius, Eltos biuletenius, vienos organizacijos informacinius laiškus ar lapelius, rajoninio ir žemesnio tipo bibliotekų naujai gautų knygų biuletenius ir sąjunginius leidinius, kurių tik pavieniai tomiai leidžiami Lietuvoje). Nuo to laiko „Periodinių leidinių metraščių“ spausdintas kiekvienų metų pirmajame numeryje ir tapo retrospektyvus. Jame skelbti duomenys apie praėjusiais metais pasirodžiusius leidinius, o duomenys apie naujų žurnalų pasirodymą imti skelbti „Ekspresinformacijoje...“. Nuo 1971 m. metraštyje nebeskelbiami socialistinio lenktyniavimo biuleteniai, o nuo 1977 m. ir meteorologijos, agrohidro-meteorologijos biuleteniai, orų prognozės bei techninės informacijos lapeliai.

9-ajame dešimtmetyje „Periodinių leidinių metraščių“ atrankos principai nusistovėjo. Metraštyje skelbti visi Lietuvos teritorijoje per metus išėję žurnalai, laikraščiai, periodiniai ir tęstiniai rinkiniai bei biuleteniai, kurie pagal tipą priskiriami žurnalui, laikraščiui ar bibliografiniam leidiniui (leidžiamam mokslinės ar viešosios bibliotekos), taip pat respublikinių valstybinių ar profsąjungos organų, respublikinių organizacijų ir aukštųjų mokyklų biuleteniai bei informaciniai leidiniai. 1988 m. „Periodinių leidinių metraštyje“, išspausdintame 1989 m. „Spaudos metraščio“ Nr. 1, atskirame skyrelyje buvo pateikti Lietuvos savarankiškai veikiančių grupių ir organizacijų periodiniai leidiniai.

„Gaidų metraštyje“ (iki 1968 m. vadinosi „Muzikinės literatūros metraščių“) registruotos natos, išleistos atskirais leidiniais, taip pat išspausdintos knygos (nuo 1960 m.) arba periodiniuose leidiniuose. Natos su aiškinamuoju tekstu (literatūriniai-muzikiniai montažai,

moksliniai tyrinėjimai su gaidų priedais, dainynai, šokių ir folkloro ekspedicijų aprašymai su gaidomis, metodinės priemonės muzikos mokytojams, vaikų žaidimų rinkiniai ir grožinės literatūros kūriniai su gaidomis) atspindėjo ir „Knygų metraštyje“. Tęstiniai natų rinkiniai ir analiziniai jų aprašai skelbti tik „Gaidų metraštyje“. Jie neregistruoti nei „Periodinių leidinių metraštyje“, nei „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraštyje“. „Gaidų metraštyje“ neatspindėjo metodinės medžiagos mokslieiviams, pirmoms klasėms skirtų muzikos vadovėlių, nuo 1976 m. operatyviosios poligrafijos priemonėmis gautų perspaudų aprašai. Metraštyje skelbtos medžiagos atranka visą laiką išliko gana stabili.

„Vaizduojamojo meno spaudinių metraštyje“ registruoti atvirukai, estampai, plakatai, reprodukcijos, albumai (atspindėję ir „Knygų metraštyje“), fotografijos ir reprodukcijomis iliustruoti kalendoriai, ekslibrisų rinkiniai, knygelės-paveikslukai, vaizdinių priemonių albumai ir komplektai bei žemėlapiai. Augant vaizdinių leidinių srautui, palaipsniui daugėjo spaudinių, neskelbiamų šiame metraštyje, - tai kolektyvų išleisti sveikinimai, sporto varžybų afišos, mažo informacinio turinio plakatai, įvairūs meniški blankai, plakatai, platinami tik vienoje žinyboje, įvairių renginių afišos, kuriose vyrauja tekstas, kalendoriai-lentelės ir kita medžiaga.

„Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraštyje“ buvo skirtas informacijai apie žurnaluose, laikraščiuose ir tęstiniuose leidiniuose pateiktą medžiagą. Todėl būtų tikęs tikslesnis pavadinimas „Straipsnių metraštyje“. Šiam metraštyje būdinga dviguba atranka. Pirmiausia iš „Periodinių leidinių metraštyje“ būdavo atrenkami periodiniai ir tęstiniai leidiniai, skirti analiziniam bibliografavimui. Aprašinėti visi žurnalai ir laikraščiai, biuletiniai, kurie pagal tipą galėjo būti priskirti prie žurnalų ir laikraščių, taip pat Mokslų akademijos ir jos institutų, aukštųjų mokyklų bei tarpžinybinių mokslo darbų rinkiniai. Į „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraštyje“ būdavo įtraukiami oficialių dokumentų, visuomeninės politinės tematikos straipsnių, mokslinių straipsnių (pranešimų, tezių, mokslinių tyrinėjimų aprašymų ir kt.), praktinių straipsnių, mokyimo metodinės medžiagos (straipsnių mokyimo ir auklėjimo klausimais, publikacijų iš pedagogų patirties ir pan.), biografinės medžiagos apie valstybes, visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjus, straipsnių apie meną ir kultūrą bei grožinės literatūros įrašai. Iš rajonų, miestų ir žinybinių laikraščių į metraštyje patekdavo straipsnių apie rajonų, miestų, įmonių gyvenimą aprašai.

Straipsnių, kurie turėjo išliekamąją vertę, bet buvo labai nedidelės apimties, aprašai metraštyje neskelbti, o tiksliai saugoti sisteminiame žurnalų ir laikraščių straipsnių kataloge. Visai neaprašinėti vienkartiniai rinkinių straipsniai, Eltos bei kitų agentūrų pranešimai, kai kurių nuolatinių rubrikų medžiaga, straipsnių referatai bei anotacijos, normatyvinė medžiaga bei instrukcijos, sąlygos stojantiems į įvairias mokyimo įstaigas, smulkios informacinės žinutės ir kita informacinė medžiaga.

„Recenzijų metraštyje“ buvo recenzijos, skaitytojų atsiliepimai bei spaudos apžvalgos apie serialinius leidinius, knygas, leidinio dalį ar periodikoje išspausdintą kūrinį. Recenzijos būdavo atrenkamos iš Lietuvoje leistų periodinių leidinių, o nuo 1964 m. ir iš neperiodinių straipsnių rinkinių. Jų atrankai jokios įtakos neturėdavo recenzuojamojo leidinio tipas, jo kalba, leidimo vieta bei metai.

Nuo 1957 m. Nr. 7 „Tarybinės liuanikos metraštyje“ pateikiami duomenys apie liuaniką ne tik iš Tarybų Sąjungos, bet ir iš socialistinių Rytų Europos šalių spaudos. Tai didžiulis darbas, kurio Knygų rūmai be pagalbos nebūtų pajėgę atlikti. Į liuanikos paiešką buvo įtrauktos Lietuvos mokslinės bibliotekos, kitos įstaigos ir netgi pavieniai asmenys. Bibliografiniais duomenimis būdavo keičiamasi su daugelio kitų respublikų knygų rūmais, o nuo 1972 m. ir su autonominių respublikų bibliografijos centrais. Ilgainiui imta keistis ir pačiais leidiniais. Glaudžiausiai bendradarbiauta su Estijos ir Latvijos bibliografais. Vilniuje 1968 m. įvyko darbo koordinavimo klausimams skirtas pasitarimas, kuriame dalyvavo Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Baltarusijos knygų rūmų darbuotojai, Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos ir Sąjunginių knygų rūmų atstovai. Jame buvo nutarta dalį sąjunginės spaudos peržiūrėti koordinuotai - rinkti medžiagą ne tik apie savo respubliką, bet ir apie kaimynines, taip pat keistis ne tik bibliografiniais duomenimis, bet ir leidiniais²⁶. Tačiau dėl įvairių priežasčių šios naujovės norimų rezultatų nedavė. Knygų rūmai bandė keistis bibliografiniais leidiniais ir su kitų socialistinių šalių institucijomis, vertingos informacijos atsiųsdavo ir pavieniai asmenys²⁷.

Lietuvos mokslo darbuotojų netenkino tai, kad būdavo registruojama tik Tarybų Sąjungoje bei socialistinėse šalyse pasirodžiusi liuanika, o išleista kitose valstybėse ignoruojama. Knygų rūmų direktorius A. Ulpis respublikinėje periodinėje spaudoje turėjo teisintis, kad liuanikos apimtį reglamentuoja sąjunginės instrukcijos²⁸. 1989 m., atsileidus ideologiniams varžtams bei pasklidus pertvarkos idėjoms, nuo Nr. 9 imta bibliografuoti visa Lietuvą pasiekianti liuanika, neatsižvelgiant į jos leidimo vietą.

„Tarybinės liuanikos metraštyje“, pasirodantiems mėnesi, registruota paskutiniųjų trejų metų medžiaga, ankstesnė būdavo pateikiama papildymuose. Metraštyje daugiausia dėmesio skirta liuanikų autorių kūriniais ir liuanikiškiems leidiniams, o medžiagos apie Lietuvą atranka buvo nuolat griežtinama. Ne visa liuanika registruota metraštyje - mažesnės apimties ir svarbos saugota kartotekoje.

Lietuvos knygų rūmai einamosios bibliografijos leidiniuose grupuodami medžiagą naudojami Tarybų Sąjungoje parengtomis klasifikacijomis. Lietuvos Respublikos laikotarpiu Bibliografijos instituto naudota pasaulyje paplitusi dešimtainė klasifikacija neatitiko naujųjų ideologinių propagandinių reikalavimų. Pokarinio bibliografi-

jos centro klasifikacija pasirinkta remiantis ne realiais poreikiais bei bibliografijos mokslo raida, bet istorinių įvykių tėkme. 1947 m. liuanikų kalba išleistas L. Tropovskio parengtos „Dešimtainės klasifikacijos lentelės“ vadinamos tarybinis dešimtainės klasifikacijos variantas²⁹. Šis variantas buvo labai ideologizuotas. Į lentelių pradžią iškeltas marksizmo, leninizmo, socializmo, komunizmo skyrius; sudaryti VKP(b), VLKJS ir kiti panašūs skyriai, filosofijos skyriuje palikta tik viena marksistinė filosofija. L. Tropovskis suardė dešimtainės klasifikacijos skaitmeninę indeksaciją, pakeitęs ją mišriąja, į indeksus įveddamas raides. Vėliau einamosios bibliografijos leidiniuose registruotoms knygoms, straipsniams, recenzijoms bei liuanikai grupuoti naudota Sąjunginių knygų rūmų specialiai einamosios bibliografijos poreikiams parengta klasifikacija, kurioje buvo atsisakyta nepatogios mišriosios indeksacijos³⁰. Ją sudarė 31 pagrindinis skyrius, suskirstytas į poskyrius. Pagrindinių skyrių išdėstymas rėmėsi ne logiškais moksliniais principais, bet tuo metu viešpatavusia ideologija. Pirmieji skyriai skirti marksizmui-leninizmui, TSKP, VLKJS. Ši Sąjunginių knygų rūmų parengta klasifikacija buvo kelis kartus taisyta bei papildyta (pasirodė net penki leidimai), tačiau principinės nuostatos išliko. Pakeitimai daugiausia pasireiškė tiksliau formuluojamomis rubrikomis, sudaromais naujais poskyriais bei atgyvenusių rubrikų išbraukimu. Net ir nedideli klasifikacijos pakeitimai buvo atliekami centralizuotai, Sąjunginių knygų rūmų specialistų. Nuo 1977 m. metraštyje naudota TSRS valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto parengta bendra literatūros klasifikacijos schema, taikyta ir knygų leidybai³¹. Šią klasifikaciją sudarė 50 pagrindinių skyrių, suskirstytų į poskyrius. 1986 m. išleistas antirasas papildytas bei pataisytas šios schemos variantas.

Visos klasifikacijų schemos dėl jų smulkumo netaikytos nė viename metraštyje. Recenzijų ir liuanikos metraštyje bibliografiniai įrašai skirstyti tik į pagrindinius skyrius. Liuanikos metraštyje skyrių viduje medžiaga, leista Tarybų Sąjungoje, būdavo pateikiama atskirai nuo pasirodžiusios užsienio valstybėse. Dėl medžiagos pobūdžio bei apimties smulkesnė klasifikacija taikyta knygų ir straipsnių metraštyje. Gausesnė kokio nors jubilėjaus ar įvykio medžiaga straipsnių bei liuanikos metraštyje būdavo išskiriama pagal laikino pobūdžio rubrikas. Jos taikytos gana plačiai, buvo labai ideologizuotos ir atitiko to meto visuomeninio politinio gyvenimo oficialiąsias nuostatas.

Kiekvienas „Knygų metraštyje“ skyrius nuo 1967 m. dalijamas į 2 dalis. Pirmojoje skelbti marksizmo-leninizmo kūrėjų veikalai, visuomeninė politinė literatūra, sąjunginių ir respublikinių partinių organizacijų direktyvinė medžiaga (iki 1990 m.), taip pat mokslo darbai, mokslo populiarinimo literatūra, vadovėliai bei mokyimo priemonės, enciklopedijos, žodynai, grožinė literatūra, tęstiniai bei periodiniai rinkiniai, o antrojoje dalyje, atskirtoje žvaigždutėmis, - gamybinio pobūdžio ir siauresnės paskirties literatūra.

Serialiniai leidiniai metraštyje grupuoti pagal tipus, o leidiniai akliems išskirti į atskirą grupę. Vaizdiniai leidiniai taip pat skirstyti pagal tipus. Natos dėstytos aprašo pradmens abėcėlės tvarka.

Nuo 1991 m. visose „Spaudos metraštyje“ dalyse (išskyrus „Periodinių leidinių metraštyje“) medžiaga grupuojama pagal Universaliją dešimtainę klasifikaciją. Dėl paprastos, aiškios ir lanksčios indeksacijos, skirsnių tipizavimo, detalios abėcėlinės-dalykinės rodyklės ši klasifikacija yra labiausiai paplitusi pasaulyje. Ją taikant, atskirai ideologizavimo ir atsirado galimybių įsitraukti į tarptautinę bibliografinę veiklą.

„Spaudos metraštyje“ pagalbinių rodyklių sistema kūrėsi pamažu. Iki 1960 m. būdavo pateikiamos šios atskiros kiekvienam metraštyje mėnesio pagalbinės rodyklės: prie knygų, žurnalų ir laikraščių straipsnių bei tarybinės liuanikos metraščių - pavardžių, o prie recenzijų metraštyje - bendra recenzuojamų leidinių autorių ir antraščių bei atskira recenzentų. Prie paskutinio metų numerio spausdintos visų metraštyje dalių metinės rodyklės: knygų, žurnalų ir laikraščių straipsnių bei tarybinės liuanikos metraščių buvo skirtos atskiros pavardžių, kolektyvų ir geografinė rodyklės. Knygų metraštyje medžiaga atspindėjo dar ir knygų antraščių rodyklėje. Natų metraštyje sudarinėtos kompozitorių ir tekstų autorių pavardžių, vokalių kūrinių antraščių, rinkinių antraščių, o nuo 1960 m. ir instrumentinių kūrinių antraščių rodyklės. Vaizdinių leidinių metraštyje buvo skirtos dailininkų, autorių bei personalijų rodyklės. Naudotis recenzijų metraštyje medžiaga padėdavo recenzuojamų leidinių autorių bei antraščių ir recenzentų pagalbinės rodyklės. Nuo 1960 m. metinės rodyklės leistos atskiru leidiniu. 1961-1969 m. buvo atsisakyta mėnesio rodyklių, motyvuojant tuo, kad jos yra laikino pobūdžio (naudojamos iki išleidžiant metines rodykles), padidina „Spaudos metraštyje“ apimtį bei ekonomiškai nepateisina darbo laiko bei materialinių spausdinimo išlaidų³². Dėl šio sprendimo labai sumažėjo metraštyje galimybės operatyviai informuoti vartotojus, todėl nuo 1970 m. vėl imtos sudarinėti patobulintos mėnesio rodyklės - būdavo pateikiama viena bendra (knygų, žurnalų ir laikraščių straipsnių, tarybinės liuanikos, o nuo 1971 m. ir recenzijų metraščių) pavardžių rodyklė. Prieš įrašo numerį žymėtas raidinis simbolis, parodantis, kokiam metraštyje užfiksuota medžiaga. Metinės rodyklės sudarinėtos tuo pačiu principu - pavardžių rodyklė apimdavo visų metraščių medžiagą, geografinė bei kolektyvų rodyklės sudarinėtos knygų, žurnalų ir laikraščių straipsnių metraštyje, o natų leidinių metraštyje orientuotis padėdavo atskiros rinkinių, vokalių ir instrumentinių kūrinių antraščių rodyklės (nuo 1970 m. kompozitorių bei tekstų autorių pavardžių rodyklės buvo panaikintos). Nuo 1990 m. metinių rodyklių sistema pasipildė „Žurnalų ir laikraščių straipsnių“, „Liuuanikos metraštyje“ laikinių rubrikų bei „Knygų metraštyje“ leidi-

nių kitomis kalbomis (išskyrus rusų) rodyklėmis. Kalbėta ir apie būtinybę sudarinėti dalykų rodyklę, tačiau šis sumanymas dėl metodinių bei ekonominių sunkumų taip ir liko neįgyvendintas. „Periodinių leidinių metraštis“ turėjo atskiras pagalbines redaktorių pavardžių, leidinių antraščių, kolektyvų, leidimo vietų rodykles, spausdintas tuoj po periodinių leidinių dalies.

„Spaudos metraštis“ platinamas prenumeratos būdu. Jo tiražas buvo nepastovus: 1957-1966 m. būdavo išleidiama mažiau negu 2000 egzempliorių, vėliau ilgai tiražas viršydavo 2000 egzempliorių, o leidiniui pabrangus, tiražas gerokai sumažėjo: 1991 m. išspausdinta tik 520 egzempliorių, tačiau 1992 m. tiražas išaugo iki 950 egzempliorių.

1992 m. sugrįžta prie seno žurnalo pavadinimo - „Bibliografijos žinios“, o nuo Nr. 4 jo rengimą perėmė Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, perorganizuotas iš buvusių Lietuvos knygų rūmų.

Taigi einamoji valstybinė bibliografija Lietuvoje gyvuoja jau gana ilgą laiką atkarpa. Tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje ja rūpinosi Bibliografijos institutas. Tai pirmoji bibliografijos institucija - bibliografijos centras Lietuvoje, turėjęs garantuoti atliekamų darbų perimamumą, tęstinumą bei nuolatinių tobulinimą, atsižvelgiant į pasaulinės bibliografinės veiklos patyrimą. Institutas buvo įkurtas remiantis tarptautine praktika prie Lietuvos universiteto bibliotekos, kuri vėliau vykdė ir nacionalinės bibliotekos funkcijas. Svarbiausias Bibliografijos instituto darbas buvo einamosios valstybinės bibliografijos leidinio „Bibliografijos žinios“ rengimas. Vieni iš svarbiausių reikalavimų valstybinės bibliografijos leidiniams - išsamumas bei struktūros stabilumas. Per visą pirmųjų „Bibliografijos žinių“ gyvavimo laikotarpį (1928-1943 m.) buvo ieškoma optimalios leidinio struktūros, dėl to ji nuolat kito ir buvo nepalogi vartotojams, tačiau einamosios valstybinės bibliografijos leidinyje įsitvirtino teritorinis bibliografinės medžiagos pateikimo būdas. Neturint išsamaus privalomojo egzemplioriaus įstatymo bei dėl ribotos žurnalo apimties liko spragų registruojant spaudinius bei publikacijas. Tačiau „Bibliografijos žinios“

yra reikšmingiausias Lietuvos bibliografijos leidinys, sukaupęs bei išsaugojęs vertingą ir gausią bibliografinę medžiagą, kuria iki šiol naudojasi bibliografai ir mokslo darbuotojai.

Pokario metais Lietuvoje buvo nutraukta nuosekli bibliografinės veiklos evoliucija, sustabdytas tarptautinės patirties perėmimas. Pirmasis bibliografijos centras Lietuvoje veikė kaip Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos, kuri nepriklausomoje Lietuvoje atliko ir nacionalinės bibliotekos funkcijas, dalis. Pasaulyje įprasta, kad bibliografijos centrų funkcijas vykdo nacionalinių bibliotekų padaliniai. Tačiau 1945 m. pagal Tarybų Sąjungoje galiojusį modelį įkurti Lietuvos TSR knygų rūmai tapo įstaiga, atskirta nuo nacionalinės bibliotekos, o kartu ir nuo tarptautinės patirties. 1947-1956 m. buvo kuriama einamoji valstybinė bibliografija pagal Sąjunginių knygų rūmų instrukcijas bei metodiką. Bibliografinė atranka ir medžiagos pateikimas buvo labai ideologizuoti. Nuo 1957 m. nusistovėjo pastovi „Spaudos metraščio“ struktūra. Griežtai reglamentuojant privalomojo egzemplioriaus pristatymą bei gausėjant spaudinių srautui, nuolat buvo griežtinama spaudinių bei publikacijų atranka, bet vertingiausi kultūrinę, mokslinę bei visuomeninę vertę turintys ir, svarbiausia, atitinkantys to meto ideologines nuostatas leidiniai buvo registruojami metraštyje. Per daugelį metų dėl direktyvinio valdymo, uždaro nuo pasaulinės praktikos susikaupę ir nemažai problemų: adaptuojant sąjungines metodikas, atsilikta nuo tarptautinių standartų, kuriuos 1977 m. apibrėžė valstybinės bibliografijos klausimams skirtas Tarptautinis kongresas Paryžiuje, dėl įvairių kliūčių ilgėjo informacinis metraščio intervalas, valstybinės bibliografijos leidinyje buvo bibliografuojami ne visi dokumentai, o tik spaudiniai, neįstengta pradėti rengti pagalbinės dalykų rodyklės. Kai kurios čia minėtų problemų neišspręstos iki šiol. Tačiau, nepaisant pastebėtų nesklaidumų ir iškraipymų, einamoji valstybinė bibliografija 70 metų vykdė pagrindines savo funkcijas (komunikacinę-informacinę, identifikuojamąją, įvertinančiąją, modeliavimo bei kultūrinę-istorinę) ir buvo pagrindas toliau tobulinti einamosios valstybinės bibliografijos priemones.

¹ Bibliografijos instituto statusas // Lietuvos universiteto veikimo apyskaita 1922 II 16-1924 VI 15. - Kaunas, 1924. - P. 21-22.

² Žukas V. Lietuvos bibliografijos institutas // Bibliotekinininkystės ir bibliografijos klausimai. - T. 4 (1965), p. 105.

³ Basiulis J. Einamoji registracinė bibliografija Lietuvoje 1928-1940 metais // Bibliotekinininkystės ir bibliografijos klausimai. - T. 1 (1961), p. 85.

⁴ Žukas V. Min. str. - P. 96.

⁵ Ten pat. - P. 106-107.

⁶ Basiulis J. Privalomasis egzempliorius Lietuvoje // Bibliotekinininkystės ir bibliografijos klausimai. - T. 1 (1961), p. 217-218.

⁷ Bibliografijos instituto statusas ...

⁸ Biržiška V., Žygelis B. Mūsų prenumeratoriams ir skaitytojams // Bibliografijos žinios. - 1928, Nr. 5, p. 1.

⁹ „Bibliografijos žinių“ platinimas // Bibliografijos žinios. - 1939, Nr. 4, p. 126.

¹⁰ Ružancovas A. Lietuvos periodinė spauda 1928 metais // Bibliografijos žinios. - 1928, Nr. 6, p. 163-175.

¹¹ Ružancovas A. Nepriklausomos Lietuvos periodika (1929-1930 m.). - Aut. nenurodytas // Bibliografijos žinios. - 1930, Nr. 2, p. 50-63.

¹² Kisinas I. Lietuvos ir užsienio lietuvių kolonijų 1935 metų periodika // Bibliografijos žinios. - 1936, Nr. 3, p. 99-111; Nr. 4, p. 147-154.

¹³ Janonis O. Serialinių leidinių publikacijų bibliografinė apyskaita. - Vilnius, 1997. - P. 14.

¹⁴ Nuo redakcijos // Bibliografijos žinios. - 1928, Nr. 1, p. 30.

¹⁵ Urbšienė M. Lituania 1933 // Bibliografijos žinios. - 1934, Nr. 3, p. 84-95; Nr. 4, p. 122-128; Urbšienė M. Lituania 1934 // Bibliografijos žinios. - 1935, Nr. 2, p. 58-63; Nr. 3, p. 90-95; Nr. 4, p. 121-127; 1936, Nr. 1, p. 31-35; Urbšienė M. Lituania 1934 : papildymai // Bibliografijos žinios. - 1937, Nr. 2, p. 90-91; Nr. 3, p. 117-120; Nr. 5, p. 201-204; 1938, Nr. 2, p. 70-76.

¹⁶ Vilnonytė V. Lietuvos centrinė biblioteka 1940-1944 metais // Tarp knygų. - 1993, Nr. 8, p. 11.

¹⁷ Lietuvos bibliografijos instituto statuto projektas // Tarp knygų. - 1993, Nr. 8, p. 11.

¹⁸ Biržiška V. Knygų gyvenimas : pasikalbėjimas su prof. V. Biržiška / [užrašė] A. Vengrys // Vilniaus balsas. - 1944, vas. 16, p. 4.

¹⁹ Dėl Lietuvos TSR knygų rūmų įsteigimo : Lietuvos TSR LKT 1945 m. kovo 29 d. nutarimas Nr. 171 // Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. - Vilnius, 1956. - T. 1, p. 112-113.

²⁰ Lietuvos TSR knygų rūmų nuostatai : (priedėlis prie Lietuvos TSR MT 1947 m. vasario 17 d. nutarimo Nr. 78) // Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. - Vilnius, 1956. - T. 1, p. 242-245.

²¹ Urnicziūtė E. „Knygų metraščio“ branda // Bibliotekų darbas. - 1977, Nr. 8, p. 11.

²² Dėl Lietuvos TSR valstybinės registracinės bibliografijos spaudinių išleidimo : Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1950 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 303 // Lietuvos TSR įsta-

tymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. - Vilnius, 1957. - T. 2, p. 331.

²³ Knygų metraštis, 1948. - Vilnius, 1950. - 136 p.

²⁴ Lietuvos TSR knygų rūmų archyvas. - Ap. 1, b. 3, lap. 3, 5, 26, 57.

²⁵ Lietuvos TSR žurnalų ir laikraščių straipsniai, 1947. - Vilnius, 1955. - 255 p.; Lietuvos TSR žurnalų ir laikraščių straipsniai, 1948. - Vilnius, 1954. - 236 p.

²⁶ Griškėnas A. Bibliografai bendradarbiauja // Bibliotekų darbas. - 1968, Nr. 2, p. 11.

²⁷ Petrauskienė N. „Tarybinės lituanikos metraštis“ valstybinės bibliografijos sistemoje // Iš bibliografijos aruodų. - Vilnius, 1985. - P. 60-61.

²⁸ Ulpis A. „Literatūros ir meno“ š.m. trečiajame numeryje, skyrelyje „Septynios dienos“ išspausdintose literatūros kritiko V. Kubiliaus pastabose pareikšti kai kurie priekaištai dėl Lietuvos TSR knygų rūmų leidžiamo „Tarybinės lituanikos metraščio“ ... // Literatūra ir menas. - 1977, vas. 19, p. 14.

²⁹ Tropovskis L. Dešimtainė klasifikacija. - Kaunas, 1947. - 280 p.

³⁰ Классификация литературы в органах государственной регистрационно-учетной библиографии. - Москва, 1951. - 120 p.

³¹ Единая схема классификации литературы для книгоиздания в СССР. - Москва, 1977. - 466 p.

³² Nuo redakcijos // Spaudos metraštis : 1960 rodyklės. - Vilnius, 1961. - P. 1.

Summary

Current National Bibliographic Control in Lithuania in 1928-1992

Ringailė BAGUŠYTĖ

Evolution of current national bibliographic control in Lithuania since 1928 up to 1992 is presented in the article. The first Lithuania's bibliographic institution - Bibliographical Institute, functioning in Kaunas in 1924-1944 is introduced concisely. The first publication of Lithuanian national bibliography „Bibliografijos žinios“ (Bibliographic News), issued in 1928-1943 was one of the most significant works of the Institute. The evolution of structure and methodics, pursuing the most optimal version is discussed rather in detail in the article. Unfortunately, consequent evolution of bibliographic activities and appropriation of international experience ceased after Lithuania's occupation by the Soviet Union. The system of cultural institutions was established analogous to that of the USSR.

After a short review of Lithuania's Book Palace foundation in 1945 and its trends of activity, the main

attention is paid to the publication of annals meant for registration of current press. Current national bibliography prepared according to instructions and methodics of the Soviet Union's Book Palace in 1947-1956 as well as settled ideological bibliographic selection for „Spaudos metraštis“ (Press Annals), its structure, methodics, problems that have been accumulated for a number of years are introduced. The political situation changed in 1992, the title of the magazine was restituted to its former title „Bibliografijos žinios“ and the preparation and publishing of the journal was taken over by the Centre of Bibliography and Book Science of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The current national bibliography having fulfilled its functions for 70 years laid the foundation for future perfection of current national bibliography's means.